

**УДК 331.522.4:314(477.74)**  
**JEL Classification: J190; O018**

*Кривцова Марина, Перепельчук Тетяна*

## **АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

*Анотація.* У статті проведено аналіз впливу демографічних чинників на формування та розвиток людського потенціалу регіону. Зважаючи на те, що людський потенціал є головним чинником економічного зростання, то необхідність моніторингу та виявлення тенденцій його змін стає нагальним питанням. Причинно-наслідковий зв'язок між впливом демографічних чинників на людський потенціал та загальним розвитком регіону виявляється у показниках його соціально-економічного стану. Дослідження проведено на прикладі Одеської області, яка входить до числа розвинутих регіонів України з високим людським потенціалом, що формується за рахунок багатьох факторів. Центральне місце серед них належить саме демографічним чинникам, таким як рівень народжуваності, рівень смертності, міграція населення, частка населення в працездатному віці в його загальній чисельності, тривалість життя. Виявлено загальні тенденції структури та руху населення. В цілому тенденції, що характерні для більшості регіонів України зберігаються й в Одеській області. Серед них: зменшення чисельності населення, депопуляція, значні міграційні переміщення як за кордон, так і в межах країни. Вплив цих тенденцій негативно позначається на формуванні людського потенціалу регіону. Визначено основні позитивні та негативні тенденції динаміки демографічної складової та її впливу на формування людського потенціалу Одеської області. Наголошено, що основну увагу необхідно приділяти створенню умов для розширеного відтворення населення та формування молодих сімей, питанням охорони здоров'я для збільшення тривалості життя населення та регулюванню міграційних процесів як на державному, так і на регіональному рівні. Запропоновано напрямки впровадження активної демографічної політики на регіональному рівні, що створює передумови для подальшого соціально-економічного розвитку та формування людського потенціалу.

*Ключові слова:* людський потенціал, демографічні чинники, чисельність населення, тривалість життя, структура населення, рух населення.

*Kryvtsova Marina, Perepelchuck Tetiana*

## **ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC FACTORS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN POTENTIAL OF THE REGION (ON THE EXAMPLE OF THE ODESSA REGION)**

**Abstract.** The article analyzes the influence of demographic factors on the formation and development of human potential of the region. Considering that human potential is a major index of the economic growth, the need to monitor and identify trends in change is an urgent issue. The causal link between the impact of demographic factors on human potential and the overall development of a region is reflected in its socio-economic status. The research has been conducted on the example of the Odessa region, which is one of the developed regions of Ukraine with high human potential formed due to many factors. The central place among them belongs to demographic factors such as birth rates, death rates, population migration, the proportion of the working-age population in its total population as well as life expectancy. The general trends of population structure and movement have been revealed. In general, the tendencies are typical both for most regions of Ukraine and the Odessa region as well. They include the following: population decline, depopulation, significant migration movements both abroad and within the country. The impact of these trends adversely affects the formation of the region's human potential. The main positive and negative tendencies of the dynamics of the demographic component and its influence on the formation of human potential of the Odessa region have been determined. It has been emphasized that the focus should be on creating conditions for expanded population reproduction and formation of young families, health issues to increase life expectancy and regulate migration processes at both national and regional levels. The directions of implementation of active demographic policy at the regional level which creates preconditions for further socio-economic development and formation of human potential have been offered.

**Keywords:** human potential, demographic factors, population size, life expectancy, population structure, population movement.

*Кривцова Марина, Перепельчук Татьяна*

## **АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ)**

**Аннотация.** В статье проведен анализ влияния демографических факторов на формирование и развитие человеческого потенциала региона. Несмотря на то,

что человеческий потенциал является главным фактором экономического роста, то необходимость мониторинга и выявления тенденции его изменения становится актуальным вопросом. Причинно-следственная связь между воздействием демографических факторов на человеческий потенциал и общим развитием региона проявляется в показателях его социально-экономического состояния. Исследование проведено на примере Одесской области, которая входит в число развитых регионов Украины с высоким человеческим потенциалом, который формируется за счет многих факторов. Центральное место среди них принадлежит именно демографическим факторам, таким как уровень рождаемости, уровень смертности, миграция населения, доля населения в трудоспособном возрасте в его общей численности, продолжительность жизни. Выявлены общие тенденции структуры и движения населения. В целом тенденции, характерные для большинства регионов Украины сохраняются и в Одесской области. Среди них: уменьшение численности населения, депопуляция, значительные миграционные перемещения как за границу, так и внутри страны. Влияние этих тенденций отрицательно сказывается на формировании человеческого потенциала региона. Определены основные позитивные и негативные тенденции динамики демографической составляющей и ее влияния на формирование человеческого потенциала Одесской области. Отмечено, что основное внимание необходимо уделять созданию условий для расширенного воспроизводства населения и формирования молодых семей, вопросам здравоохранения для увеличения продолжительности жизни населения и регулированию миграционных процессов как на государственном, так и на региональном уровне. Предложены направления внедрения активной демографической политики на региональном уровне, что создает предпосылки для дальнейшего социально-экономического развития и формирования человеческого потенциала.

**Ключевые слова:** человеческий потенциал, демографические факторы, численность населения, продолжительность жизни, структура населения, движение населения.

**DOI: 10.32680/2409-9260-2019-7-8-270-271-82-103**

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями.** Динамічні зміни соціально-економічної і політичної ситуації в Україні, наміри й дії щодо інтеграції в ЄС обумовлюють необхідність стимулювання довгострокового соціально-економічного розвитку регіонів, тобто їх переходу на новий, вищий рівень функціонування і відтворення, тому що тенденції розвитку економіки країни напряму визначаються показниками розвитку окремих регіонів.

Рішення цього завдання потребує підвищення ефективності використання природного, економічного, людського потенціалу регіонів, що

є передумовою досягнення якісно нового рівня конкурентоспроможності та ефективності економіки і гідного рівня життя населення, як регіону, так і країни. Основною рушійною силою і головним «чинником економічного зростання в регіонах є людський потенціал» [1].

Огієнко М. М. вважає, що «людський потенціал регіону – це унікальна комбінація природної та набутої фізичної, соціальної, інтелектуальної, культурної та духовної компонент потенціалу його носіїв, які становлять населення регіону з відповідними умовами для їх реалізації, що дозволяють ефективно вирішувати поточні та стратегічні завдання регіонального розвитку у заданому векторі» [2].

Аналіз теоретико-методологічних основ та сучасних підходів формування людського потенціалу регіону показує, що на його розвиток здійснює вплив безліч чинників, які можна умовно об'єднати в наступні основні блоки: демографічні, соціально-економічні, політичні. Політичні чинники мають специфічний вплив на людський потенціал через створення загальних умов для розвитку держави і знаходяться в полі вивчення політекономічної науки. Що стосується демографічних та соціально-економічних чинників, то вони в більшій мірі впливають на формування та розвиток людського потенціалу як на державному рівні, так і на рівні регіону. Причому саме демографічні чинники закладають фізичну основу людського потенціалу (тобто формування сукупності його носіїв – населення), без наявності якої політичні та соціально-економічні чинники не можуть впливати на його формування та розвиток. Тому вважаємо за доцільне проведення аналізу саме за даним напрямком із подальшою деталізацією та виявленням основних тенденцій його впливу на розвиток людського потенціалу Одеського регіону.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спираються автори.** Сутність поняття «людський потенціал» висвітлювали так і українські вчені, як О. Амоша, В. Антонюк, О. Новікова, Л. Безтелесна, В. Близнюк, Д. Богиня, С. Пирожков, В. Порохня, В. Приймак, Л. Семів, О. Стефанишин, С. Трубич, Л. Шаульська, Р. Яковенко. Тлумачення даного поняття є різноманітними, «але враховують, як правило, два аспекти: ресурсну складову людського потенціалу – сукупність певних ресурсів, які можна використовувати для досягнення певних цілей, і наявність певних обставин, можливостей, за відсутності яких віддача від наявних у суб'єкта ресурсів знижується» [3, с. 9].

Питанням структури, складовим людського потенціалу присвятили свої дослідження О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Алімова, І. Юрченко та ін., за кордоном цим же питанням, а також проблемам умов формування людського потенціалу та його реалізації присвячують свої праці С. Солодовніков, Н. Синицька, І. Фролов, А. Генісаретський, І. Соболева.

О. Грішнова та Е. Лібанова визначають людський потенціал як «сукупність соціально демографічного, соціально-економічного, діяльнісного та соціокультурного потенціалів» [3, с. 10].

Юрченко І. В. виділяє такі структурні компоненти людського потенціалу, як:

1. Потенціал стабільності та відтворення населення (містить компоненти – демографічну, трудову, соціальну);
2. Культурний та морально-духовний потенціал (містить компоненти – ідеологічну, етнокультурну, духовно-моральну);
3. Потенціал майбутнього (містить компоненти – інтелектуальну, іноваційну, компоненти пасіонарності) [4].

Мочерний С. та колектив науковців вважають «високий рівень розвитку людського потенціалу» основою економічного розвитку країни, регіону і розглядають умови, які можуть перешкоджати цьому взаємозв'язку [5, с. 216].

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.** Але, незважаючи на підвищену увагу наукового світу до проблем трудового потенціалу, демографічні чинники його формування та реалізації знаходяться під постійним впливом соціально-економічних та політичних змін (таких як поява тимчасово переміщених осіб, спрощення виїздного режиму в країни ЄС, погіршення соціального стану країни в останні роки), які здійснюють значний вплив на демографічну складову регіону. Що обумовлює необхідність постійного моніторингу динаміки чисельності, структури населення регіону, його інших характеристик.

**Формулювання мети статті (постановка завдання).** Метою статті є вивчення та аналіз сучасних тенденцій демографічних змін в Одеському регіоні та дослідження їх впливу на формування та розвиток людського потенціалу регіону.

**Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Природною осно-

вою людського потенціалу є населення. Демографічний чинник є одним із тих, що визначає забезпечення стабільного і безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і результат його функціонування. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як результат, величина сукупного національного доходу.

До демографічних чинників формування людського потенціалу відносять: рівень народжуваності, рівень смертності, міграцію населення, частку населення в працездатному віці в її загальній чисельності, тривалість життя [6].

Демографічні чинники надають кількісні та якісні характеристики людського потенціалу, визначають його фізичну, інтелектуальну й соціально-економічну складові загалом та за різними віковими групами. За допомогою кількісних чинників визначають демографічну ситуацію в країні та у регіонах. Поряд з цим вікова структура населення уможливає визначення економічного навантаження працездатної частини населення, впливає на його мобільність, рівень суспільної продуктивності праці, освітню та професійно-кваліфікаційну структуру тощо. Важливу роль також відіграють міграційні процеси.

Починаючи оцінку людського потенціалу Одеського регіону необхідно навести його загальну характеристику:

- Одеська область розташована на території 33,31 тис. кв. км. і займає 5,5% території України;
- територія Одеської області за станом на 1 січня 2018 року поділена на 26 районів, 19 міст, 33 селища міського типу і 1124 сільських населених пунктів. Всього населених пунктів – 1176, у тому числі міських – 52, сільських – 1124. На кожний км<sup>2</sup> території припадає майже 72 особи;
- валовий регіональний продукт (ВРП) у 2018 р. 119,8 млрд.грн. (+4,2% у 2017 році). Позиція за обсягом ВРП – 6 серед регіонів країни;
- Одеса, Ізмаїл та Чорноморськ за чисельністю населення є найбільшими населеними пунктами області. Адміністративним центром Одеської області є місто Одеса з населенням більше 1 млн. осіб [7].

Першим кроком дослідження демографічної складової людського потенціалу Одеської області є аналіз чисельності постійного та наявного населення та його структури за місцем проживання, які наведені в табл. 1.

Таблиця 1

**Чисельність постійного і наявного населення Одеської області та його структура за місцем проживання станом на 1 січня за 2002 р., 2010 р., 2014–2019 рр., тис. осіб**

Показники	Рік								Темп росту	
	2002**	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2002, %	2019/2014, %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Постійне населення, всього, у тому числі	2455,7	2380,0	2385,4	2385,4	2379,2	2375,5	2372,0	2369,3	96,5	99,3
міське	1148,8	1113,8	1585,5	1120,6	1118,1	1116,7	1576,6	1577,3	137,3	99,5
у % до загальної чисельності	46,8	46,8	66,5	47,0	47,0	47,0	66,5	66,6	-	-
сільське	1306,9	1266,2	799,9	1264,8	1261,1	1258,8	795,4	792,0	60,6	99,0
у % до загальної чисельності	53,2	53,2	33,5	53,0	53,0	53,0	33,5	33,4	-	-
Наявне населення, всього, у тому числі	2469,0	2391,0	2396,5	2396,4	2390,3	2386,5	2383,1	2380,3	96,5	99,3
міське	1624,6	1595,1	1603,8	1603,1	1597,4	1595,7	1594,9	1595,5	98,2	99,5

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
у % до загальної чисельності	65,8	66,7	66,9	66,9	66,8	66,9	66,9	67,0	-	-
сільське	844,4	795,9	792,7	793,3	792,9	790,8	788,2	784,8	92,9	99,0
у % до загальної чисельності	34,2	33,3	33,1	33,1	33,2	33,1	33,1	33	-	-

*Джерело: розроблено авторами за даними [7]*

*\*\* дані за 2002 рік відповідні даним Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 р.*

За даними табл. 1 чисельність постійного населення (яке постійно проживає на даній території, незалежно від того, чи знаходиться воно на цій території у даний момент часу, за умови, якщо період відсутності тимчасово відсутніх не більше 12 місяців) демонструє тенденцію до зменшення з 2455,7 тис. осіб у 2002 р. до 2369,3 тис. осіб у 2019 р., тобто на 3,5%, з 2014 р. по 2019 р. зменшення даного показника склало всього 0,7%. Варто відмітити невелике збільшення показників чисельності постійного населення у 2014–2015 рр. порівняно з показником 2010 року, що пояснюється зміною політичної ситуації та початком воєнних дій, що призвели до переміщення населення з окупованих територій в Одеську область. Тенденція зміни показників чисельності міського та сільського постійного населення інша: чисельність міського постійного населення за період 2002–2019 рр. збільшилась на 37,3%, за той же період чисельність сільського постійного населення зменшилась на 39,4%. За період 2014–2019 рр. чисельність міського постійного населення зменшилась на 0,5%, чисельність сільського постійного населення зменшилась на 1%. Така різниця між показниками темпів росту чисельності міського і сільського постійного населення за період 2002–2019 рр. і за період 2014–2019 рр. пояснюється структурними змінами чисельності постійного населення області у дані періоди.



Щодо структури постійного населення області можна відмітити, що питома вага сільського населення у 2002 р., 2010 р. та у 2015–2017 рр. є всього на 6,4–6,6% більшою, ніж питома вага міського населення, тобто вони незначно відрізняються. У 2014 р., всього на один рік, спостерігається дивна суттєва зміна показників: питома вага сільського населення стає майже вдвічі меншою ніж питома вага міського населення і така ж ситуація спостерігається у 2018–2019 рр. Така зміна структурних показників постійного населення може бути, скоріш за все, пояснена наявністю інституту реєстрації місця проживання в Україні.

Але темпи економічного зростання регіону значною мірою залежать від чисельності наявного населення (тобто сукупності людей, які перебувають на території області на даний момент часу, враховуючи тимчасово проживаючих, за умови їх відсутності у постійному місці проживання не більше ніж 12 місяців) та його статево-вікової структури, тривалості життя, рівня захворюваності, рівня освіти і інші показників.

Чисельність наявного населення у кожному році досліджуваного періоду перевищувала чисельність постійного населення приблизно на 0,5% і в цілому протягом всього періоду демонструвала тенденцію до зменшення, за виключенням 2014 р. та 2015 р., де відбулося невелике збільшення показників. За період 2002–2019 рр. зменшення чисельності наявного населення склало 3,5%, а за період 2014–2019 рр. – 0,7%. Таким чином, згідно з даними Головного управління статистики в Одеській області, відносні показники зменшення чисельності наявного населення і чисельності постійного населення абсолютно однакові.

І міське, і сільське наявне населення також зменшуються: зменшення чисельності міського населення за період 2002–2019 рр. склало 1,8%, а протягом 2014–2019 рр. – всього 0,5%; зменшення чисельності сільського населення за період 2002–2019 рр. склало 7,1%, а протягом 2014–2019 рр. – 1%, що пояснюється показниками природного та міграційного руху населення.

Структура наявного населення представлена двома третинами міського населення та одною третьиною сільського населення і змінюється зовсім незначно: питома вага міського наявного населення збіль-

шується за 2002–2019 рр. на 1,2% і на таку ж величину зменшується питома вага сільського наявного населення.

Тобто за даними табл. 1 спостерігається в цілому абсолютне зменшення і постійного і наявного населення Одеської області, окрім показників 2014–2015 рр., де відбулось невелике збільшення показників порівняно з показником 2010 року, що можна пояснити початком військових дій на території України і переміщенням частини населення з окупованих областей в Одеську область та динамікою процесів народжуваності та смертності. Зменшення абсолютних показників населення обумовлено соціально-економічними та політичними причинами. Суттєво змінюються структурні показники постійного населення за місцем проживання. На відміну від 2002 р., 2010 р. та у 2015–2017 рр., у яких питома вага сільського постійного населення була незначно вищою ніж питома вага міського постійного населення, у 2014 р. та 2018–2019 рр. питома вага сільського постійного населення стає майже вдвічі меншою ніж питома вага міського постійного населення, що можна пояснити наявністю інституту реєстрації місця проживання в Україні. Структура наявного населення за місцем проживання змінюється зовсім незначно в сторону збільшення питомої ваги міського наявного населення та зменшення питомої ваги сільського наявного населення. Питома вага міського населення в цілому удвічі переважає питому вагу сільського наявного населення, що пояснюється динамікою природних процесів народжуваності і смертності населення досліджуваної області та міграційним рухом. Дані процеси простежуються:

- 1) за статистичними показниками народжуваності, які вищі у міській місцевості порівняно з аналогічними показниками у сільській місцевості;

- 2) за спрямуванням міграційних потоків, у міську місцевість з сільської, що пояснюється кращими соціально-економічними умовами у містах. За період, що розглядається в області поглиблюються процеси урбанізації.

Показники природного та механічного руху населення Одеської області наведені в табл. 2.

Таблиця 2

**Показники природного та механічного руху населення  
Одеської області за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр.**

Показники	Рік							Темп росту	
	2002**	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2002, %	2018/ 2014, %
Чисельність наявного населення, тис. осіб відповідно даних Головного управління статистики в Одеській області	2469,0	2391,0	2396,5	2396,4	2390,3	2386,5	2383,1	96,5	99,4
Кількість народжених, осіб	21227	28690	29465	27416	26417	25195	23144	109	78,5
Кількість померлих, осіб	38917	36144	34155	34555	33570	33361	33607	86,4	98,4
Природний приріст (скорочення), осіб	-17690	-7454	-4690	-7139	-7153	-8166	-10463	59,1	223
Кількість випадків прибуття, осіб	-	37958	31709	25781	17896	25150	38284	-	121
Кількість випадків вибуття, осіб	-	32856	27070	24795	14516	20425	30588	-	113
Міграційний приріст (скорочення), осіб	100	5102	4639	986	3380	4725	7696	770	166

*Джерело: розроблено авторами за даними [8]*

*\*\* дані за 2002 рік відповідні даним Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 р.*

Дані табл. 2 свідчать, що сальдо природного приросту населення Одеської області від'ємне упродовж всіх років досліджуваного пері-

оду. Але його показники зменшуються з 17690 осіб у 2002 р. до 10463 осіб у 2018 р., тобто на 40,9%. Найменшим показник природного скорочення населення був у 2014 році і складав 4690 осіб. Протягом 2014–2018 рр. відбулося його зростання на 123%. Така динаміка даного показника обумовлена динамікою показників народжуваності і смертності у регіоні. Найменше значення показника кількості народжених у 2002 р. – 21227 осіб, найбільше у 2014 р. – 29465 осіб. З 2014 по 2018 рр. даний показник з року в рік зменшувався до 23144 осіб у 2018 році, тобто на 21,5%. Показник чисельності померлих демонстрував загальну тенденцію до скорочення з невеликими коливаннями за роками.

За період 2014–2018 рр. темпи росту показника кількості померлих (98,4%) перевищують темп росту показника кількості народжених (78,5%) на 19,9%.

Показники міграційного приросту населення, навпаки, є додатними упродовж всього періоду, що обумовлено динамікою показників прибуття та вибуття. Показники прибуття є вищими ніж показники вибуття, тому що Одеський регіон є привабливим для переселенців, як з інших територій України, так і з інших країн, більшою мірою через природно-кліматичні умови.

Але темпи росту показника міграційного приросту населення за 2014–2018 рр. (166%) значно нижчі ніж темпи росту показника природного скорочення населення (223%), що і визначає динаміку чисельності населення Одеської області у бік її скорочення на 0,6%.

Важливими індикаторами є структура населення регіону за статтю та віковими групами. Структура постійного населення Одеської області за статтю за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр. представлена даними табл. 3.

Згідно з даними табл. 3 характерним для структури населення Одеської області за статтю є перевищення чисельності жінок над чисельністю чоловіків. Для населення обох статей загальною тенденцією є зменшення чисельності з невеликими коливаннями. Аналіз відносних показників показує, що за період 2002–2018 рр. чисельність чоловіків зменшилася на 3%, жінок – на 3,8%, за період 2014–2018 рр. зменшення чисельності чоловіків склало 0,4%, жінок – 0,7%. Тобто чисельність жінок скорочується більш стрімко.

Таблиця 3

**Структура постійного населення Одеської області за статтю станом на 1 січня за 2002 р., 201.0р., 2014–2018 рр., тис. осіб**

Показники	Рік							Темп росту	
	2002**	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2002, %	2018/2014, %
Чисельність постійного населення, всього, у тому числі:	2455,7	2380,0	2385,4	2385,4	2379,2	2375,5	2372,0	96,6	99,4
чисельність чоловіків	1148,8	1118,6	1119,7	1120,6	1118,1	1116,7	1114,8	97,0	99,6
питома вага чоловіків у загальній чисельності постійного населення, %	46,8	47,0	46,9	47,0	47,0	47,0	47,0	-	-
чисельність жінок	1306,9	1261,4	1265,7	1264,8	1261,1	1258,8	1257,2	96,2	99,3
питома вага жінок у загальній чисельності постійного населення, %	53,2	53,0	53,1	53,0	53,0	53,0	53,0	-	-
Співвідношення чисельності чоловіків та жінок	879	887	885	886	887	887	887	100,9	100,2

*Джерело: розроблено авторами за даними [8]*

Це підтверджує і показник питомої ваги жінок у загальній чисельності постійного населення, який мав тенденцію до зменшення: з 53,2% у 2002 р. до 53,1% у 2014 р., та до 53% у 2018 р.

Показник питомої ваги чоловіків у загальній чисельності постійного населення за той же період мав незначну тенденцію до збільшення з 46,8% у 2002 р. до 46,9% у 2014 р., та до 47% у 2018 р.

На кожну тисячу жінок області у 2002 р. припадає 879 чоловіків, у 2014 р. – 885, а у 2018 р. – 887 чоловіків, тобто даний показник теж має тенденцію до збільшення, що є, хоч і незначною, але позитивною тенденцією.

Структура постійного населення Одеської області за віком наведена в табл. 4.

Дані табл. 4 свідчать, що при загальній тенденції до зменшення постійного населення Одеської області чисельність і питома вага окремих вікових груп демонструють різні тенденції змін за період, що досліджується.

Чисельність населення у віці 0–15 років зменшилася з 452,1 тис. осіб у 2002 р. до 377,3 тис. осіб у 2010 р. За період 2014–2018 рр. спостерігається зростання чисельності на 26 тис. осіб, або на 6,5%. Але, навіть при такому зростанні, у 2018 році не досягнуто рівень показника 2002 року. Зменшення чисельності населення даної вікової категорії за період 2002–2018 рр. склало 28,4 тис. осіб або 6,3%.

Чисельність населення у віці 16–59 років в абсолютному виразі у 2010 р, порівняно з показником 2002 р зросла на 19,5 тис. осіб, а за період з 2014 р. по 2018 р. вона щороку зменшується, загальне зменшення за цей період складає 4% або 60 тис. осіб. За період 2002–2018 рр. зменшення становило 5,3% (80,8 тис. осіб). Вікова категорія 60 років і більше демонструє загальну тенденцію до зростання: за період 2002–2018 рр. на 5,3%, за період 2014–2018 рр. на 4,2%, що є свідченням старіння населення Одеської області.

Внаслідок вищезначених тенденцій чисельності населення окремих вікових груп коефіцієнт загального навантаження на осіб працездатного віку (16–59 років) – зростає щороку, що теж є негативною тенденцією.

Структура постійного населення Одеської області за віковими групами у відносних показниках ілюстрована рис. 1.

Дані табл. 4 та рис. 1 свідчать про загальну негативну динаміку показників питомої ваги населення різних вікових груп за період, що досліджується, хоча вона не є завжди прямолінійною.

Показника питомої ваги населення у віці 16–59 років (тобто населення у працездатному віці) за період 2002–2018 рр. зменшився на 1,2% – з 61,9% у 2002 р. до 60,7% у 2018 р. Хоча за період 2002–

2010 рр. цей показник демонстрував тенденцію до зростання на 2,8% – з 61,9% у 2002 р. до 64,7% у 2018 р. З 2010 року цей показник невинно зменшувався.

Таблиця 4

**Розподіл постійного населення Одеської області за віковими групами станом на 1 січня за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр., тис. осіб**

Показники	Рік							Темп росту	
	2002**	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2002, %	2018/2014, %
Чисельність постійного населення, всього, у тому числі у віці:	2455,7	2380,0	2385,4	2385,4	2379,2	2375,5	2372,0	96,6	99,4
0–15 років	452,1	377,3	397,7	405,6	412,5	419,0	423,7	93,7	106,5
16–59 років	1519,8	1539,3	1499,0	1485,0	1468,3	1452,5	1439,0	94,7	96
60 і старшому віці	483,8	463,4	488,7	494,8	498,4	504,0	509,3	105,3	104,2
Питома вага населення у віці 0–15 років у чисельності постійного населення, %	18,4	15,9	16,7	17	17,3	17,6	17,9	-	-
Питома вага населення у віці 16–59 років у чисельності постійного населення, %	61,9	64,7	62,9	62,3	61,7	61	60,7	-	-
Питома вага населення у віці 60 років і старшому віці у чисельності постійного населення, %	19,7	19,5	20,5	20,7	20,9	21,2	21,5	-	-
Коефіцієнт загального навантаження на осіб віком 16–59 років, %	616	546	591	606	620	635	648	-	-

*Джерело: розроблено авторами за даними [8]*

*\*\*Дані розраховано за два суміжні роки*

Показник питомої ваги населення у віці від 0 до 15 років теж зменшився з 18,4% у 2002 р. до 17,9% у 2018 р., тобто на 0,5%, а питома вага населення старшої вікової групи у віці 60 років і більше за цей же період, навпаки, зросла на 1,8% – з 19,7% до 21,5%.



**Рис. 1. Питома вага населення за віковими групами у чисельності постійного населення Одеської області за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр., %**

*Джерело: розроблено авторами за даними [8]*

Причинами таких змін показників чисельності та питомої ваги населення окремих вікових груп є: негативна динаміка показників народжуваності та смертності і, відповідно, показників природного приросту (скорочення) населення, переміщення частини населення України з територій воєнних дій на мирні території, до яких відноситься Одеська область, станом здоров'я населення, рівнем виробничого травматизму на підприємствах. При збереженні означених тенденцій, прогнозована чисельність працездатного населення області у майбутньому може мати тенденцію до скорочення, що, незаперечно, відбиватиметься на показниках соціально-економічного розвитку регіону.

Чисельність населення окремих вікових груп залежить і від показників середньої очікуваної тривалості життя при народженні, які представлені даними табл. 5 та рис. 2.



Таблиця 5

**Середня очікувана тривалість життя при народженні населення  
Одеської області та населення України за 2002 р., 2010 р.,  
2014–2018 рр.**

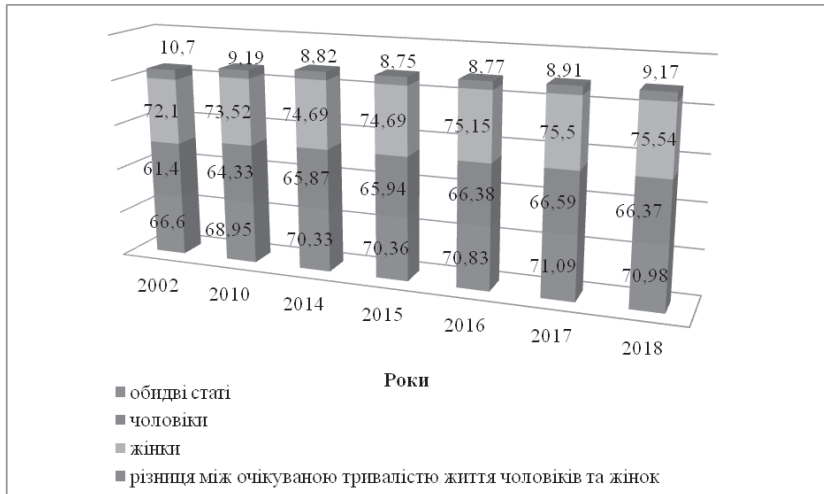
Період, за який розраховано показники (роки **)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років						різниця між очікуваною тривалістю життя чоловіків та жінок Одеської області
	обидві статі		чоловіки		жінки		
	Одеська область	по Україні	Одеська область	по Україні	Одеська область	по Україні	
2002 **	66,6	68,32	61,4	62,7	72,1	74,13	10,7
2010 **	68,95	70,44	64,33	65,28	73,52	75,5	9,19
2014	70,33	71,37	65,87	66,25	74,69	76,37	8,82
2015	70,36	71,38	65,94	66,37	74,69	76,25	8,75
2016	70,83	71,68	66,38	66,73	75,15	76,46	8,77
2017	71,09	71,98	66,59	67,02	75,5	76,78	8,91
2018	70,98	71,76	66,37	66,69	75,54	76,72	9,17
Абсолютне відхилення, років 2018–2002	4,38	3,44	4,97	3,99	3,44	2,59	–1,53
Абсолютне відхилення, років 2018–2014	0,65	0,39	0,5	0,44	0,85	0,35	0,35

*Джерело: розроблено авторами за даними [8; 9; 10]*

*\*\*Дані розраховано за два суміжні роки*

За даними табл. 5 та рис. 2 показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні (середня очікувана тривалість життя при народженні – середнє число років, яке проживуть новонароджені за умови, що вікові рівні смертності залишаться такими, якими вони були на рік розрахунку) населення Одеської області за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр. у жінок значно вищі, ніж у чоловіків. Просліджується загальна тенденцію зростання показників: у чоловіків з 61,4 років у 2002 році до 65,87 років у 2014 році та до 66,37 років у 2018 році; у жінок з 72,1 років у 2002 році до 74,69 років у 2014 році та до 75,54 ро-

ків у 2018 році. Тобто зростання даного показника у чоловіків за період 2002–2018 рр. склало 4,97 роки, за період 2014–2018 рр. – 0,5 року, для жінок, відповідно, 3,44 роки та 0,85 року. Така динаміка даних показників обумовлює динаміку показника різниці між очікуваною тривалістю життя чоловіків та жінок, який у 2002 р дорівнював 10,7 рокам, у 2014 р. – 8,82 рокам, а у 2018 р. – 9,17 рокам. Для розвинутих країн характерна різниця між очікуваною тривалістю життя чоловіків та жінок – 7 років, а в Одеській області у 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр. вона коливалась від 8,8 до 10,7 років.



**Рис. 2. Показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні населення Одеської області за 2002 р., 2010 р., 2014–2018 рр.**

*Джерело: розроблено авторами за даними [8]*

Середня очікувана тривалість життя при народженні всього населення Одеської області за період з 2002 р. по 2018 р. зросла на 4,38 роки, за період з 2014 р. по 2018 р. – на 0,65 років.

Доцільно відмітити, що показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні чоловіків, жінок та обох статей по Україні за період, що аналізується, теж показують тенденції зростання і завжди перевищують відповідні показники по Одеській області, що свідчить

про гірші соціально – економічні умови в регіоні, більш низький рівень стану здоров'я населення, порівняно з показниками по Україні, несприятливу екологічну ситуацію.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом.** Таким чином, розглянувши основні тенденції демографічної складової формування людського потенціалу Одеського регіону можна стверджувати про існування позитивних і негативних тенденцій, з перевагою останніх.

Позитивними тенденціями є:

- 1) перевищення чисельності наявного населення у кожному році досліджуваного періоду над чисельністю постійного населення;
- 2) перевищення показників механічного прибуття над показниками механічного вибуття населення, тобто додатні показники міграційного приросту населення регіону;
- 3) загальне зростання чисельності населення у віці 0–15 років;
- 4) зростання показників середньої очікуваної тривалості життя при народженні населення Одеської області.

Негативними тенденціями є:

- 1) скорочення в цілому абсолютної чисельності і постійного і наявного населення;
- 2) поглиблення процесів урбанізації, яке відбивається у показниках структури і постійного і наявного населення;
- 3) від'ємними показниками природного приросту населення упродовж всіх років досліджуваного періоду та тенденцією до їх зростання;
- 4) перевищення чисельності жінок над чисельністю чоловіків та тенденції до зменшення чисельності населення обох статей;
- 5) зменшення чисельності населення у віці 16–59 років, тобто працездатного населення;
- 6) зростання чисельності населення вікової категорії 60 років і більше;
- 7) збільшення коефіцієнта загального навантаження на працездатних осіб віком 16–59 років;
- 8) значному перевищенні показників середньої очікуваної тривалості життя при народженні у жінок, порівняно з чоловіками;
- 9) нижчими показниками середньої очікуваної тривалості життя при народженні чоловіків, жінок та обох статей по Одеській області порівняно з аналогічними показниками по Україні;

10) значним перевищенням показників різниці між очікуваною тривалістю життя чоловіків та жінок в Одеській області над середньосвітовими показниками (на 1,8–3,7 років) і тенденцію до їх зростання.

Загалом Одеська область має непоганий ресурс для формування та розвитку людського потенціалу, але слід приділити увагу вже проявленим негативним тенденціям та розробити комплекс заходів з їх усунення, поки ситуація не досягла критичного стану. Для цього вважаємо за необхідне проводити більш активну регіональну демографічну політику із залученням обласної та міської влади, громадських організацій та ЗМІ, що створює передумови для подальшого соціально-економічного розвитку регіону. Активна регіональна демографічна політика повинна охоплювати такі напрямки:

- стимулювання розширеного режиму демографічного відтворення (розширення соціальної інфраструктури для сімей з дітьми, пільгові кредити для молодих сімей з дітьми, податкові пільги для молодих батьків, диференційований підхід до виплат допомоги по народженню та догляду за дитиною в залежності від кількості дітей та ін.);

- проведення зваженої та послідовної медичної реформи для зміцнення здоров'я населення та збільшення середньої тривалості життя (охоплення медичними договорами всіх верств населення, розширення переліку безкоштовних медичних обстежень, інформаційно – роз'яснювальна робота з населенням щодо необхідності превентивних обстежень та ін.);

- інформаційна робота з молоддю для розкриття значення інституту сім'ї та важливості шлюбно-сімейних відносин (соціальна та виховна робота у закладах середньої та вищої освіти, загально-регіональна програма підтримки створення сімей, орієнтація молоді на сімейні цінності та ін.);

- регулювання міграційних процесів для збереження людського потенціалу високопрофесійної та активної молоді, залучення іноземних фахівців у регіон та формування таким чином нової генерації професіоналів для подальшого соціально-економічного розвитку Одеської області.

Перспективи подальших розробок пов'язані з більш детальним аналізом регіональних програм розвитку людського потенціалу Одеської області та виявленням тенденцій впливу на формування регіонального людського потенціалу інших соціально-економічних чинників.

### *Література*

1. Никифорова В. Г. Прогнозування людського потенціалу як складова стратегії регіонального розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. №4 (49). 2011. С. 108.
2. Огієнко М. М. *Розвиток людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем*. URL: [https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/disser\\_Ohiyenko-3.pdf](https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/disser_Ohiyenko-3.pdf) (дата звернення: 22.07.2019).
3. *Формування і розвиток людського потенціалу регіону : сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання* : монографія / За ред. В. Г. Никифорова. Одеса : ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.
4. Юрченко І. В., Донцова М. В., Юрченко Н. Н. Фактори інтеграції і конфлікту в розвитку людського потенціалу Юга Росії : методологія дослідження. *Історическа і соціально-образовательна думка*. 2017. Т. 9. № 5/2. URL: <http://www.hist-edu.ru/hist/article/view/2874/2747> (дата звернення: 23.07.2019).
5. Економічна енциклопедія : у 3 т. / Гол. ред. Б. Д. Гаврилішин; відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2002. Т. 3. 951 с.
6. Макарова О. В., Позняк О. В. Методика вартісної оцінки демо-економічного потенціалу. Зайнятість та ринок праці : міжвід. наук. зб. Київ : РВПС України НАН України. 1998. Вип. 6. 160–167 с.
7. Статистичний щорічник Одеської області у 2017 році / Державна служба статистики України. Головне управління статистики в Одеській області. Одеса, 2018. 352 с.
8. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.07.2019).
9. Статистичний збірник «Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік» / Відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 56 с.
10. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.07.2019).

### *References*

1. Nikiforenko, V. G. (2011). Prohnozuvannya liudskoho potentsialu yak skladova stratehii rehionalnohoro zvytku [Human potential prediction as a component of regional development strategy] *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 4 (49), 108 [in Ukrainian]

2. Ogienko, M. M. *Rozvytok liudskoho potentsialu v umovakh transformatsii rehiona lnykh sotsialno-ekonomichnykh system [Development of human potential in the conditions of transformation of regional socio-economic systems]*. Retrieved from: [https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/disser\\_Ohiyenko-3.pdf](https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/disser_Ohiyenko-3.pdf) [in Ukrainian]
3. Nikiforenko, V. G. (2018). *Formuvannia i rozvytok liudskoho potentsialu rehionu: sutnist, suchasni tendentsii ta metody otsiniuvannia: monohrafiia [Formulation and development of region's human potential: essence, current trends and methods of assessment: monograph]*, Odessa: Atlant, 103 s. [in Ukrainian]
4. Yurchenko, I. V., Dontsova, M. V., Yurchenko, N. N. (2017). Faktory integratsii i konflikta v razvitii chelovecheskogo potentsiala Yuga Rossii: metodologiya issledovaniya [Integration and conflict factors in the development of human potential in the South of Russia: research methodology], *Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl – Historical and socio-educational thought*, 9, 5/2. Retrieved from: <http://www.hist-edu.ru/hist/article/view/2874/2747> [in Russian]
5. Mochernyi, S. V. (2002). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]: u 3 tomakh. Za red. B. D. Gavrylysyna, S. V. Mochernoho, Kyiv: Akademiia, 3, 951 s. [in Ukrainian]*
6. Makarova, O. V., Pozniak, O. V. (1998). Metodyka vartisnoi otsinky demoekonomichnoho potentsialu [Methodology of cost estimation of demoeconomic potential], *Zainiatist ta rynek pratsi – Employment and the labor market*, Kyiv: RVPS Ukrainy, 6, 160–167 [in Ukrainian]
7. Statystychnyi shchorichnyk Odeskoi oblasti u 2017 rotsi (2018) [Statistical yearbook of Odessa region in 2017], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State statistics service of Ukraine, Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti – Main department of statistics in Odessa region [in Ukrainian]
8. Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti [Main department of statistics in Odessa region. Retrieved from: <http://www.od.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
9. *Statystychnyi zbirnyk «Tablytsi narodzhuvanosti, smertnosti ta serednioi ochikuvanoi tryvalosti zhyttia za 2018 rik (2019) [Statistical collection «Fertility, mortality and average life expectancy tables for 2018»] / Vidp. za vyp. M. B. Timonina. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 56 s.*
10. Derzhavna sluzhba statystyky v Ukraini [State Statistics Service in Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]